

Bolivia: Protagonismo indíxena e claves dun proceso en marcha

Jesús González Pazos

O que entrou en crise a partir dos anos 2000 foi entón a propia natureza da dominación estatal en Bolivia, cos seus modelos clientelares, patriarcais e coloniais de relación entre gobernantes e gobernados, entre elites e clases-etnias subalternas⁽¹⁾.

A modo de contexto global

Dende as últimas décadas do século pasado asistimos a nivel mundial a un proceso, aparentemente imparabile, de hexemonización do sistema neoliberal e do modo de globalización a este adscrita, caracterizada, a súa vez, como un modelo moderno de neocolonización en todas as ordes, ben sexa no político, económico, social e incluso cultural. Semellaba, ata hai escasas datas, que este sistema reinaría, ao modo dos vellos imperios, por séculos sen unha oposición que o cuestionase e ameazase a súa estabilidade e implantación.

Con todo, pouco máis de dúas décadas despois asistimos de novo a fortes cuestionamentos e transformacións que fan patente a súa debilidade. Os escenarios de crise, como en calquera fase final imperial, multiplícanse nos derradeiros anos en todo o mundo e, ademais de debilitalo, evidencian un certo esgotamento global deste sistema.

En América, polo menos naquel amplo espazo continental que historicamente se considerou como o patio traseiro das metrópoles dominantes, xa falemos do período de colonia española ou o posterior e máis preto, da hexemonía estadounidense, as transformacións e rebelións antisistémicas fanse tamén evidentes. Incluso por esa consideración errónea de “terra asoballada” estes cambios xurdiron, pola súa forza, como procesos inesperados. Isto a causa, en gran medida, de haberse xulgado que, pechado o ciclo de ditaduras militares propias dos anos setenta do século XX, os triunfantes procesos de pseudotransición á democracia representativa deixaban un continente asentado e estable tanto no político como no económico; continente que pouco podería aportar ao contexto mundial, alén do asignado papel de provedor de materias primas e excedentes para o sostemento, desde a periferia que é, dos centros de poder mundial.

(1) RIVERA CUSICANQUI, Silvia: *Enseñanzas de la insurgencia étnica en Bolivia*, en *Bolivia en movimiento. Acción colectiva y poder político*, Ed. El Viejo Topo, Barcelona, 2007, pp104-105.

Pero a aplicación rigorosa das políticas económicas neoliberais, caracterizadas polas excesivas medidas de axuste estrutural e da privatización absoluta de todos os sectores productivos, así como pola primacía total dos intereses de mercado sobre o ser humano, despoxando ao Estado do seu elemento definidor como redistribuidor da riqueza e provedor de benestar social, levou ao empobrecemento da maioría da poboación no continente. A brecha aberta entre unha minoría, local e internacional, cada vez máis enriquecida, e as inmensas maiorías sociais, foron expandíndose xerando un proceso acusado de inxustizas e de aumento das desigualdades.

Neste sentido, os sistemas políticos axustáronse plenamente ás imposicións do mercado e a súa fundamentación única desviouse cara a validación permanente do modelo económico. Incluso, alcanzouse unha certa invisibilización de diferencias ideolóxicas entre unhas opcións políticas e outras e ambas alternáronse no poder, ou alíanse en pactos contra natura cando ven ameazado a detentación do mesmo, sen poñer nunca en cuestión as bases das políticas económicas neoliberais.

Neste contexto, alcanzase un momento recente, no que os diferentes pobos e sociedades non poden soportar máis a presión continua e o empobrecemento en aumento ao que están abocados e reinicianse procesos diferenciados de transformacións e cambios ao longo de todo o continente americano. Así, hoxe un número importante de nacións e pobos tentan afastarse cada vez máis do modelo que rapidamente fíxose xa vello e ensaian as súas actuacións cara opcións máis redistributivas, con maior presenza do Estado nos sectores estratéxicos, con políticas sociais máis amplas e recuperando unha soberanía nacional que só figuraba na retórica discursiva dos gobernantes.

Igualmente, experimentáanse novos liñamentos e estruturas políticas, sociais, económicas que respondan ás necesidades das maiorías e revigorízanse culturas e pobos ata fai pouco permanentemente excluídos e aos que agora recoñécense os seus dereitos como tales, abrindo paso á posibilidade da súa implementación. Pero sen dúbida, esta descrición, a pesar de ser sinxela, non pode obviar o longo camiño e dificultades que resta por andar e sortear nesa exploración e posta en exercicio de novos modelos máis xustos e equitativos.

A modo de contexto local

Neste marco xeral, Bolivia distínguese hoxe como un país historicamente esquecido do contexto internacional que recuperou a súa presenza e que ten a oportunidade de reconstruírse. País no que o proceso xerado nos derradeiros anos, pero que ten as súas raíces nas derradeiras centurias, cuestiona verdadeiramente as bases estruturais do inxusto sistema imposto á maioría da súa poboación.

Con máis dun 60% da súa poboación autoidentificada como pertencente a algún dos diferentes pobos indíxenas que ocupan este amplo espazo territorial, estes están nun profundo proceso de recuperación do seu protagonismo, o cal só enténdese

como algo especial ao fio da exclusión permanente á que foron sometidos, o que fai que hoxe, no século XXI, adiviñemos ese protagonismo recuperado como un feito extraordinario e, para algúns, anacrónico. Moi ao contrario, se o contexto non houbera estado marcado pola discriminación e violación permanente dos seus dereitos, este proceso debería entenderse na normalidade que supón que estes pobos deben de facerse presentes, participar e dirixir, xunto a outros sectores non indíxenas, o Estado-nación do que son maioría. Se ata datas recentes asumíuse, sen ningún cuestionamento e como algo case lóxico, que unha minoría inferior incluso ao 10% da poboación podía ocupar a práctica totalidade dos espazos de poder político, social e económico, non poderíase poñer agora obxeción algunha a ese novo protagonismo alcanzado polos pobos indíxenas.

Para poder entender mellor o contexto de transformacións posibles que hoxe operan nese país americano, resulta necesario romper coa visión de que o protagonismo indíxena hoxe é algo xurdido da nada. As protestas e rebelións indíxenas contra o poder establecido en Bolivia foron permanentes desde os primeiros anos da colonia, aínda que tamén sistematicamente ocultadas pola historia. Estes só foron obxecto dalgunha mención, moitas veces con tentes máis folclóricos que político-sociais, cando alcanzaron un carácter masivo e sobrepasaron os niveis locais para ameazar ao sistema.

Este é o caso da rebelión dirixida por Tupac Katari e Bartolina Sisa, no século XVIII, que puxo en grave risco o dominio colonial español. Sen embargo, hai que reiterar que estas revoltas foron unha constante, contabilizándose incluso por miles, e transitan desde fai centos de anos ata as protagonizadas no chamado último ciclo rebelde a partir do ano 2000. Por iso, esta é unha das claves históricas a ter en conta, para poder entender mellor o que hoxe acontece e comprender os novos elementos que introdúcense neste último proceso de transformacións posibles que orixínanse a partir da implantación do sistema neoliberal (1985), pero que afonda as súas raíces na historia dos pobos.

Unha clave máis é o permanente proceso de espolio territorial ao que son sometidos os pobos indíxenas. Se este proceso ábrese coa colonia española, atopa a súa continuidade na vida republicana de Bolivia ata os nosos días. Así, as ideas liberais que inspiraron a creación do Estado-nación no século XIX levaron aos gobernos a seguir diferentes actuacións que pretendían, dunha parte, a asimilación e desaparición da identidade indíxena; doutra parte, a usurpación dos territorios indíxenas mediante o seu sometemento ás leis do mercado. Incluso, a reforma agraria producida en 1953, como consecuencia da revolución do ano anterior e da presión das comunidades indíxenas, se ben supuxo unha importante recuperación de terras, foi en gran medida un novo ataque á identidade indíxena, pois estes a recobran xa non como tais, senón como campesiños. Polo tanto, non considerouse en ningún momento a dimensión dos pobos indíxenas e refórzase unha visión que enfronta dous tipos diferentes de clasificación, a étnico-cultural e a social-clasista, onde a segunda localiza a estas poboacións como campesiñas, ocultando o seu feito indíxe-

na. O actual proceso boliviano, en gran medida, atopa a súa razón de ser na inversión desa dicotomía, achegando novos parámetros políticos, sociais e económicos a esta fase de transformacións.

Estas claves nos evidencian algúns dos rasgos característicos e definatorios do proceso que hoxe lévase adiante. A recuperación da terra e o territorio, o control dos recursos naturais, a autodeterminación, a participación política, a recuperación da identidade como pobos, son forzas modeladoras dos novos plantexamentos para a transformación do Estado-nación, rompendo radical e definitivamente co longo proceso colonial, ben externo ou interno, que dominou durante os derradeiros cinco séculos. Ese proceso colonial caracterizouse como aquel onde unha pequena elite dirixente (branca e/ou crioula) domina plenamente as diferentes esferas de poder, relegando á maioritaria poboación indíxena ao ostracismo político e social e a un único papel de man de obra barata para a explotación económica.

Os anos neoliberais, a venda dun país

A visión indíxena da historia é a dun tempo cíclico, contraposto á visión lineal, característica do mundo occidental. Por iso, ao analizar as claves actuais do proceso que vive Bolivia, é imprescindible ter moi presentes aquelas que orixínanse nas épocas precedentes; só así entenderemos o peche do ciclo que considérase opera agora, o ciclo da invisibilidade dos pobos indíxenas.

Tendo o anteriormente en conta, interesa agora centrarnos nas claves do acontecido nos derradeiros 20 anos e o papel xogado polos novos movementos sociais e indíxenas que romperán co sistema establecido. Eses anos caracterizáronse, no político, pola implantación dun modelo de democracia pactada entre as principais forzas partidistas da clase política que alternarase no poder e que suporá a súa paulatina deslexitimación ante a maioría social, a causa da extensión da corrupción e a lóxica prebendalista. No económico, Bolivia seguirá os ditados máis ortodoxos do neoliberalismo, con políticas férreas de axuste estrutural e procesos de privatizacións que provocarán o espolio dos recursos naturais e das opcións dun desenvolvemento endógeno adaptado ás necesidades de vida da poboación. A consecuencia directa destas actuacións, neses dous amplos campos, será a fractura política e social e a constitución de dous grandes bloques antagónicos que implicarán dous proxectos enfrontados de país.

A partir de 1985 iníciase un período de aplicación das medidas neoliberais, políticas de shock, axustes e reformas estruturais que tradúcense, entre outras, na privatización das empresas estatais na práctica totalidade dos sectores estratéxicos (hidrocarburos, minería, electricidade, telecomunicacións, transportes, etc). A súa vez, isto supón a conversión do Estado nun mero ente regulador dos ditados da economía neoliberal para a transferencia da administración e posesión dos recursos nacionais cara as empresas transnacionais.

As máis visibles consecuencias serán o aumento do desemprego e subem-prego, a terciarización e informalización da economía, o afondamento e expansión da pauperización dos sectores sociais máis débiles e o deterioro xeral e continuo das condicións de vida da inmensa maioría da poboación. No social, Bolivia situarase como un dos países máis pobres do continente e onde o aumento da desigualdade e concentración da riqueza irá nun incesante crecemento.

Así, pódese afirmar que os anos do neoliberalismo deixaron a Bolivia cunha economía totalmente aberta e entregada ás forzas exteriores do mercado mundial. A súa poboación en peor situación que a que tiñan anteriormente debido a súa desigual relación co mercado, a falta de cobertura estatal e a precariedade xeral do sistema, cun crecente peso do sector informal e forzado a un imparable proceso migratorio desde o campo ao medio urbano ou cara o exterior.

No político, dáse un rápido proceso de desprestixio e deslexitimación do sistema, debido á xa sinalada “democracia pactada” que non suporía senón un sistema de prebendas e reparto de poder que incidían cada vez máis na ineficacia do aparato estatal e o aumento da corrupción xeral.

Toda esta situación, en proceso de permanente agudización, abrirá e ensanchará unha brecha insalvable entre dous proxectos antagónicos que permitirá falar da construción dual de Bolivia. Dunha banda, o bloque constituído polos partidos políticos tradicionais e institucións do Estado, conformado polas elites económicas defensoras do sistema neoliberal, que lograría unha certa estabilidade durante a década dos noventa. O segundo proceso desenvolverase en gran medida por camiños propios, ao marxe do Estado, e estaría formado polos movementos de resistencia e das organizacións sociais, especialmente as indíxenas e campesinas; este bloque articulará un discurso e acción de oposición aos efectos do modelo que irá unindo á maioría social do país ata o seu cuestionamento total.

A partir de finais de século accionarase, cada vez de forma menos estrita dentro das chamadas regras de xogo da democracia representativa. O bloque tradicional había concentrado a totalidade das súas forzas para un monopolio absoluto da vida política, das institucións do Estado e da administración deste, sen dar cabida a novas expresións organizativas propias dos sectores sociais, populares e indíxenas. Nesta situación, estes sectores últimos irán estruturando as súas accións nunha sorte de mantemento e fortalecemento ao marxe do sistema, en clara deslexitimación, pero nunha construción de alternativas globais ao modelo económico, político e social. Asemade dos plantexamentos e reivindicacións sectoriais, pouco a pouco reconstrúese un discurso que cuestiona e que esixe a necesidade de modificación profunda do Estado. Paulatinamente irán xurdindo novas ideas forza que traspasarán os distintos niveis sociais nunha extensión cada vez maior e que convocarán de novo entusiasmos colectivos, caso da Asemblea Constituínte, a nacionalización dos hidrocarburos, o autogoberno e dereitos indíxenas.

Un elemento máis a ter en conta como clave do proceso é o sinalado por Álvaro García Linera, actual vicepresidente de Bolivia. El insiste en que o cuestio-

namento do Estado vai alén dunha crise do sistema neoliberal, e que alcanza aos elementos estruturais do mesmo. Estes, os compoñentes coloniais e espaciais, en canto ao traslado dos eixes de decisión económico-políticos, son aqueles que define como de “longa duración” e que caracterizan, no caso boliviano, a súa cualidade republicana, polo que afóndese na mesma historia da formación do Estado e, por primeira vez, entran en crise.

Recuperando os espazos dende as bases

Unha cuestión esencial no proceso boliviano será a concepción da territorialidade como espazo que traspasa o económico e que conforma tamén modelos alternativos de organización cultural, social e política. Esta é unha das achegas máis destacadas do novo actor sociopolítico no que se converten as organizacións indíxenas e incidirá na estruturación en que reconstrúese o tecido social e autónomo fronte ao Estado neoliberal.

Así, a comunidade indíxena no medio rural, ou a xunta veciña no medio urbano, como entidades territoriais, reconstitúense e convértense nas estruturas de base, pero dirixenciais, como columna vertebral artelladora doutros grupos sociais⁽²⁾. Nun principio, moitas destas iranse conformando en torno a necesidades básicas e á defensa de recursos territoriais (auga, territorio, servizos públicos, hidrocarburos...) como pequenas estruturas organizativas locais baseadas, entre outras, no lugar de residencia, no control de bens como a terra e a auga, na actividade laboral, gremial, para ir creando redes de mobilización colectiva que poñen en pé novos e máis amplos movementos sociais.

Este será o caso da Coordinadora da Auga e da Vida, cun papel protagonista na chamada “guerra da auga” no ano 2000 na cidade de Cochabamba, pero tamén do Movemento Sen Terra (MST), ou de CONAMAQ, o Consello Nacional de Ayllus e Markas do Qollasuyo e de CIDOB (Confederación de Pobos Indíxenas de Bolivia). Ao mesmo tempo, este proceso tamén suporá a revitalización doutros movementos e organizacións anteriores como a CSUTCB (Confederación Sindical Única de Traballadores Campesiños de Bolivia), a CSCB (Confederación de Colonizadores Campesiños de Bolivia), os cocaleiros, as xuntas de veciños, etc.

Indica García Linera que, en termos organizacionais, “a virtude destes movementos sociais aséntase en que crearon mecanismos de participación, de adhesión e filiación colectiva a escala rexional flexibles e fundamentalmente territorializada, que adecúanse á nova conformación híbrida e orosa das clases e identidades sociais en Bolivia”⁽³⁾. E como a participación e control das bases é

(2) GARCÍA LINERA, Álvaro: *La lucha por el poder en Bolivia*, en *Horizontes y límites del Estado y el poder*, Muela del Diablo editores, La Paz, 2005.

(3) *Ibidem*.

unha característica esencial nos pobos indíxenas, estes elementos serán integrados nas organizacións, aínda que combatendo numerosas resistencias en certas etapas. Resistencias que xéranse por unha tradición sindical que ten como heranza a verticalidade entre dirección e bases.

Sen embargo, irase rompendo esa relación de arriba a abaixo e transformándose nuns niveis de horizontalidade maiores que rexerán a vida organizativa. Aínda que, é evidente, que este modelo non é ideal e que sofre continuos momentos de crise e tampouco pódese entender desde unha visión utópica de democracia participativa ao máximo nivel, é innegable que o control das bases será un feito determinante en moitos dos pasos e decisións que o movemento irá tomando segundo avance o proceso e que hoxe está presente. Se hai unha acumulación da crítica aos partidos políticos como estruturas que monopolizaron a representación política da sociedade, esa crítica e vixilancia subxace tamén nas propias organizacións sociais cara a monopolización da súa representación por parte das dilixencias.

En moitos momentos, plásmase e exercítase o concepto de rotatividade na representación e de cuestionamento a aquela dilixencia que considérase non está plenamente ao servizo da organización, supoñendo o seu cambio inmediato. É necesario recordar que estas conceptualizacións e o seu exercicio práctico e permanente están sumamente arraigadas na filosofía indíxena sobre o sentido de servizo á comunidade por parte das autoridades.

Igualmente, a conducción polas bases, nos diferentes momentos que se viven en Bolivia a partir do ano 2000, é algo que farase efectivo e visible cando as propias dirixencias véxanse superadas ao momento de tomar decisións sobre as accións a levar adiante ou reconduccións do proceso segundo avance a agudización da crise do Estado boliviano.

Estas novas estruturas de acción política xa non son organizacións que simplemente pretenden alterar a situación social e política dos derradeiros anos senón que xeran novos plantexamentos e cuestionamentos profundos que van á raíz fundacional do propio Estado. Proporanse desmontar as estruturas coloniais vixentes e modificar radicalmente a república racista e monocultural cara unha nova de carácter plurinacional e verdadeiramente democrática.

Pero non débese reducir todo o movemento que se xera nestes anos e que desembocará nos posteriores, a unicamente as reivindicacións indíxenas, por maioritarias que sexan etnicamente. O indíxena cumprirá a función esencial de ser eixe catalizador e artellador, incorpórase ao movemento social, máis amplo nas súas dimensións e que cuestiona na súa totalidade ao Estado, e ao cal achega novas visións e concepcións propias da súa memoria histórica e da súa realidade política, cultural e social que supón unha reconceptualización da nación.

Isto terá o seu correlato na chamada á Asemblea Constituínte para a refundación do país, demanda que, precisamente, partirá das organizacións indíxenas amazónicas e será asumida rapidamente polo resto de organizacións indíxenas e

movementos sociais e populares. Tamén é necesario explicitar as diferencias ao interior deste amplo movemento indíxena, as cales percíbense entre liñas máis etnicistas, maioritariamente localizadas no altiplano aymara nos primeiros anos, e noutras onde a raíz clasista, sindical, imprime aínda identidade, aínda que cunha progresiva indianización.

Todo isto levará a un agravamento da crise global do sistema, desembocando nunha nova era de convulsións sociais a partir do ano 2000 que, denominado como o “ciclo rebelde”, levará ao fin do sistema neoliberal.

Inmersos nas transformacións posibles

Nos derradeiros anos, Bolivia ven gañando un espazo cada vez maior no plano internacional, principalmente polos diferentes momentos de levantamentos protagonizados polos movementos populares e indíxenas. Estes levaron á expulsión do poder a dous presidentes, Sanchez de Lozada en 2003 e Carlos Mesa en 2005, e culminan nesta fase, coa chegada ao goberno do MAS (Movemento ao Socialismo), encarnado na figura do dirixente cocaleiro Evo Morales, e o inicio dunha serie de transformacións permanentemente demandadas.

Sen embargo, hai que remarcar unha vez máis que estes momentos culminantes son a parte máis visible dun movemento que foi estruturándose nas dúas últimas décadas, pero con antecedentes moto máis antigos e profundos na realidade dos pobos indíxenas.

No novo panorama da globalización, Bolivia non é máis cun provedor de materias primas, especialmente tralo importante desenvolvemento da explotación petroleira e gaseira (segunda reserva do continente nesta última materia), que entrégase ás multinacionais do sector. Tamén desenvólvese na área amazónica a expansión de cultivos para o mercado mundial da cana de azucre e da soia.

Parelo a esta nova etapa será a destrución do territorio amazónico, condenado ademais pola explotación das materias anteriormente citadas, pola tala indiscriminada de madeira e pola creación de enormes extensións para o gando (en Bolivia unha cabeza de gando posúe moitas máis hectáreas cunha persoa). A tónica dominante é a dunhas poucas familias oligárquicas, principalmente afincadas na cidade de Santa Cruz (que crece ata converterse no polo de desenvolvemento económico do país e a segunda cidade en importancia) que obteñen practicamente todos os beneficios derivados e que, conseguintemente, dominarán o panorama non só económico senón tamén político.

Será esta clase oligárquica a que leve adiante nos dous derradeiros anos un movemento permanente de resistencia e boicot, con demostrados tentes racistas e clasistas, aos cambios, tales como o bloqueo da Asemblea Constituínte, autonomías departamentais, etc, a fin de non perder os privilexios detentados en detrimento da maioría da poboación. Polo contrario, Bolivia afúndese nos índices de desenvolvemento

mento humano (IDH) e convértese no país máis pobre de América, superado unicamente por Haití.

Paralelamente, as distintas organizacións sociais, populares, indíxenas, vanse estruturando e formulando nas distintas reivindicacións de dereitos e nun reparto máis xusto da riqueza. Nos primeiros anos da década dos noventa do século pasado, as organizacións indíxenas da área amazónica organizan unha marcha ata a capital La Paz e demandan xa unha Asemblea Constituínte que refunde o país en termos de xustiza e dereitos para todos/as.

Doutra banda, a política de submisión á cualificada loita contra o narcotráfico dos EEUU esixe aos distintos gobernos bolivianos a criminalización da sagrada folla de coca e, polo tanto, a súa erradicación daquelas zoas onde se considera prodúcese para o narcotráfico. Isto ocorre dun xeito moi patente na área do Chapare, trópico cochabambino, onde a maioría das familias son antigos mineiros, desprazados a esta zona tropical pero que, ao non ter posibilidade algunha de subsistencia, dedícanse a este cultivo. Será aquí precisamente onde se dá un dos movementos máis fortes de resposta, non só a esta política, senón a toda a inxusta estrutura social e económica dominante, núcleo da formación do MAS e lugar de procedencia do actual presidente do país.

Un polo máis de organización estrutúrase na cidade de El Alto. Nace tamén ao calor da destrución da minería que orixina unha forte emigración do altiplano cara a capital. Así, desde fai pouco máis de vinte anos, esta cidade nace da nada e hoxe, con enorme emigración tamén do campo, constitúese como a terceira cidade do país, colindante con La Paz. Esta é a primeira cidade indíxena do continente, dado que a súa poboación é maioritariamente aymara e quechua, ata un 85%. Aquí dáse un forte proceso de organización en resposta ás demandas necesarias para unha mellor habitabilidade da nova estrutura urbana, pero tamén pola importante confluencia dos anteriores movementos mineiros e a tradición organizativa das comunidades indíxenas, en resposta á cada vez máis grave situación do país.

Se ben ao longo dos anos noventa do século pasado e principios da primeira década do novo século vanse ir dando diferentes momentos críticos, con marchas á capital, bloqueos de estradas, reivindicacións e loitas na defensa da non privatización da auga, etc, será co goberno de Sánchez de Lozada, no ano 2003, cando a situación achégase ao límite. Decretos como a Lei de Hidrocarburos, que desmantelan totalmente á empresa estatal e entregan por nada os beneficios da explotación ás multinacionais (18%-82%, para o Estado e empresas respectivamente, e hoxe levado ao orde inverso polo proceso nacionalizador), e outra serie de actuacións, levan ao país a unha situación explosiva.

A reivindicación da non exportación do gas que, ademais, pretendíase exportar a EUA a través dos portos chilenos (con quen Bolivia segue en situación de conflito pola perda da súa saída ao mar), e a demanda da Asemblea Constituínte, serán, entre outros, os detonantes da revolta coñecida como “a guerra do gas”, en outubro de 2003.

A brutal represión governamental (máis de 70 mortos) e a resposta popular que se estende por todo o país, ten como consecuencia directa a fuxida do presidente. O relevo cae en mans do ata entón vicepresidente Carlos Mesa, quen asume a demanda de convocatoria da Asemblea Constituínte e a recuperación para o país dos hidrocarburos. Igualmente, os sucesos de outubro marcarán o declive e desprestixio case absoluto dos partidos tradicionais e do sistema que estes sosteñen durante as dúas últimas décadas.

Carlos Mesa, suxeito a moitas presións, non fai senón alargar a situación sen procurar ningunha das saídas demandadas maioritariamente. A situación segue agravándose e culminará en 2005 coa caída do presidente. Ante a total oposición popular e risco de guerra civil aberta no caso de que asumira a presidencia o presidente do Congreso, ou do Senado, ambos adscritos aos partidos tradicionais, chega á presidencia o presidente do Tribunal Supremo, co único mandato de convocar eleccións xerais nun prazo de seis meses.

Novas conceptualizacións e claves de transformación posible

É así como se chega ao 18 de decembro de 2005, cando se produce a gran sorpresa ao alcanzar o MAS a maioría absoluta (54%). Esperábase a vitoria, pero nin as análises máis optimistas prevían ese porcentaxe, así como abría unha nova etapa de incerteza ao non saber que maiorías se ían conformar, co perigo de unión de todos os partidos tradicionais, e a resposta que daría a poboación.

A partir dese momento iníciase unha última etapa en que as principais medidas tomadas e cambios en curso son coñecidos para nós: proceso de nacionalizacións, Asemblea Constituínte e nova Constitución Política do Estado, etc. É aínda cedo para poder facer unha análise deste proceso, pois o mesmo está nos seus primeiros pasos e os ataques que está sufrindo non permiten aínda máis que conxectar co futuro máis inmediato.

Non obstante, á marxe dos importantes pasos dados, como é o caso da definición constitucional do Estado plurinacional e unha conseguinte redefinición das estruturas do mesmo, que se debe producir nos próximos anos, hai outras claves que o proceso xa demostrou. As mesmas formulan novas conceptualizacións que, segundo o seu desenvolvemento ou bloqueo, poderán abrir novas vías políticas, sociais, económicas e culturais.

Dende a denominada “guerra da auga” do ano 2000 e, coa cada vez maior evidencia nos seguintes, ata achegarse á “guerra do gas” en outubro de 2003 e a revolta pola nacionalización dos hidrocarburos en maio-xuño de 2005, amósase unha nova formulación teórica que afunde as súas raíces, dunha banda, nas concepcións colectivas e territoriais dos pobos indíxenas. Os recursos naturais son unha parte fundamental do sistema de reprodución material e cultural das comunidades indíxenas e campesiñas e, polo tanto, calquera intento de mercantilización privada

deses recursos colectivos ataca directamente a estrutura material e simbólica dos pobos indíxenas e campesiños. Isto supón automaticamente que a defensa e control colectivo de certos recursos naturais son un principio básico e irrenunciabile da preservación histórica e da continuidade do réxime social das comunidades indíxenas e campesiñas.

Estas concepcións colocan aos pobos indíxenas fronte ás oligarquías dominantes e ás transnacionais en canto á consideración do nacional. Serán as organizacións indíxenas en primeira instancia, e as populares en segunda, quen desenvolven unha verdadeira conceptualización da nación, partindo da defensa territorial e do carácter colectivo dos recursos naturais. Retómase, en gran medida desde unha interiorización identitaria, a ocupación do territorio polo *ayllu* (estrutura ocupacional no altiplano de quechuas e aymaras) e o control dos diversos pisos ecolóxicos que se exercía dende este, así como por outras percepcións territoriais propias dos pobos amazónicos, polo que a visión predominante vai alén dos espazos con estrito interese económico pola súa validez para a explotación de recursos, contida nas concepcións económicas neoliberais e occidentalizantes.

Para estas últimas, a terra ten valor en canto riqueza a explotar e non como parte dun espazo moito máis amplo onde a sociedade se constitúe e recrea, é dicir, como parte do territorio, base da identidade indíxena. Por iso, os pobos indíxenas desenvolven unha visión ampla do territorio nacional, onde todas son partes necesarias. Polo contrario, a visión oligárquica e economicista quédase limitada ao interese económico dos espazos.

O anterior permite entender que sexan os pobos indíxenas quen, entre outras razóns, inmediatamente formulen a necesidade da Asemblea Constituínte como forma de refundar a nación, incluíndo a plurinacionalidade pero non incorporando posicións secesionistas. Ao contrario, será precisamente a oligarquía a que, a partir dos momentos de risco crítico de perda do poder, comezará a formular un discurso secesionista co único obxectivo da defensa dos seus privilexios e intereses de control absoluto dos recursos naturais que, dende a súa visión, son unicamente xeradores do seu beneficio económico.

Neses momentos, quen sempre se presentou como abandeirados na defensa da unidade da patria, ante as demandas lexítimas de dereitos indíxenas que inclúen a autodeterminación, pasan agora a ser os acérrimos defensores de proxectos autonomistas e ameazan coa ruptura da nación. Mentres, a quen se acusaba de secesionistas por reivindicar os dereitos que corresponden a todo pobo, demóstranse como aqueles que verdadeiramente ten un novo proxecto de Estado. O caso boliviano é, posiblemente neste aspecto, paradigmático, na medida que deixou ao descuberto os verdadeiros intereses das clases políticas e económicas dominantes nas repúblicas americanas nas dúas últimas centurias cando fan unha defensa cerrada do centralismo e da unidade do país: o control do poder político e económico que os sostén como clases dominantes.

Unha nova realidade posible

En base ao anteriormente sinalado e outros debates abertos, pódese afirmar que Bolivia reflicte hoxe o enfrontamento de dúas lóxicas políticas e sociais: unha nova e outra vella. Non obstante, contrariamente ao que a “historia oficial” traslados constantemente, o proceso aberto neste país altera radicalmente a consideración tradicional do vello e o novo.

Esa identificación sempre se localizou “no vello” nas formulacións e nas propostas indíxenas, encerradas en cualificativos que van dende o pertencente ao pasado ata outras máis pexorativas como atrasado, imposibilitador do desenvolvemento, etc. En contraposición, “o novo” expresárase na democracia, o sistema de partidos, a economía de mercado... e todo iso sumado nos conceptos de desenvolvemento e civilización.

Pero, como sinalabamos anteriormente, o actual proceso boliviano subverte radicalmente esta clasificación, sendo algo que se converteu no obxecto de ocultamento por parte dos poderes tradicionais bolivianos e doutros intereses externos, dado que ataca directamente ás bases estruturais do sistema político, social e económico neoliberal.

Así, “o novo” converteuse neste país “no vello”. Décadas de ditaduras e vinte anos de aparente sistema democrático representativo no político, e medidas neoliberais no económico, amosáronse obsoletas e inviables respecto á consecución dun sistema realmente xusto e equitativo para a maioría da poboación e pobos de Bolivia. Polo contrario, o permanentemente presentado como “o vello” hoxe ten a oportunidade histórica de demostrarse como novo, como viable para un sistema que verdadeiramente articule un país plurinacional e pluriétnico, onde a totalidade dos dereitos humanos individuais e colectivos teñan realmente cabida e implementación.

Bolivia vive desde o 18 de decembro de 2005 unha nova época de ideas, proxectos e posibilidades, pero tamén de incertezas no que respecta ao seu futuro político, económico e social. O presidente Evo Morales repetiu en numerosas ocasións a aserción de chegar ao poder pero aínda non ten o poder. Posiblemente, as grandes preguntas teñen que ver directamente coa profundidade que alcanzarán as transformacións sociais, políticas e económicas, así como co papel que desenvolverán os movementos sociais na condución do Estado.

Tendo en conta que son estes quen posibilitaron o acceso ao poder do novo goberno, a interrogante é se se producirá unha estatalización dos movementos sociais ou unha socialización (entendido como adxectivación derivada do carácter deses movementos e non adscripción ideolóxica) do Estado. Pero o realmente importante, á marxe de dúbidas e dos camiños que se tomen, é que se conquistou nun longo proceso o dereito a definir ese futuro. Por isto é importante entender a constitución dos novos movementos sociais e indíxenas que introducen elementos tradicionais e combínanos con outros máis recentes e, por iso, expáñense dende as comunidades ás cidades e, á inversa, ata converterse en alternativas políticas que alcanzan o poder.

Débase considerar tamén a utilización de vellas estratexias de loita pero igualmente a xeración de novos discursos como a defensa do territorio, a recuperación dos recursos naturais ou a necesidade de aplicar modelos de desenvolvemento propios que garantan, e así o demostra a supervivencia indíxena, a súa viabilidade fóra das lóxicas de desenvolvemento e de mercado. Este proceso mostra, así mesmo, a reapropiación do espazo político por procedementos organizativos de verdadeira democracia participativa que supoñen a supeditación das dilixencias ás bases comunitarias como algo esencial.

O que resulta evidente é que Bolivia está operando unha transformación posible grazas ao protagonismo da maioría da poboación e onde os pobos indíxenas tomaron de novo as rendas dun devir do cal se lles despoxo fai varios séculos, manténdoo na exclusión permanente. A reconquista dos dereitos individuais e colectivos destes pobos non pode senón entenderse como un acto de xustiza e un feito de verdadeira democracia, alén das proclamas e discursos baleiros sobre os dereitos fundamentais que a realidade colonial e neoliberal nunca implementou dun xeito consecutivo.

Por outra banda, a consecución dun real estado de equidade e dereitos é o reto que agora é factible levar a cabo, con novos modelos, novas formas de pensamento e acción onde, a súa vez, recupéranse novas formas de entender o mundo e a sociedade na súa totalidade para, en complementariedade continua coa diversidade doutras opcións, poñer á persoa (mulleres e homes) e aos pobos por riba dos intereses do mercado e dun sistema que sempre excluíulles. Bolivia afronta moitos e novos desafíos pero, por primeira vez, a posibilidade de acertar e equivocarse está en mans da maioría da poboación e non nas dunha minoría que, historicamente, demostrou que só está preocupada por manter un sistema inxusto de reparto da riqueza e de desigualdade en base á defensa dos seus intereses.

Bolivia está demostrando que outro país é posible a pesar das poderosas oposicións internas e externas que enfronta, e iso trasládanos a evidencia de que outro mundo tamén é posible, pero chegando incluso máis alá do simple enunciado e facéndoo realidade, realidade urxente. Sen dúbida, este país que agora camiña cara unha democracia multicultural e participativa pasará por momentos difíciles e quizais non se alcancen todas as transformacións, quizais déanse situacións discutibles ou quizais non se avance todo o rápido que algúns quixeran, pero abríronse as posibilidades que antes non habían e, como proclamaba un dos mensaxes electorais do MAS “agora é cando”, cando é posible cambiar o inxusto sistema político, económico, social e cultural imperante dende fai xa demasiados anos por outro máis xusto para todos e todas, porque todos e todas o merecen e ese é un dereito humano inalienable.

Jesús González Pazos é membro da ONGD Mugarik Gabe, licenciado en Antropoloxía con posgrao en Dereitos Humanos e autor do libro “Bolivia, la construcción de un país indígena”, Ed. Icaria, Mugarik Gabe, Barcelona 2007.

Este artigo foi escrito en abril de 2008.